

6/2022,
noyabr-
dekabr
(№ 00062)

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА СУВ РЕСУРСЛАРИНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШ АМАЛИЁТИНИ ТАҲЛИЛИ

Базаров Хуршид Мирзажанович

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчиси.

Тошкент, Ўзбекистон. x.bazarov@soliq.uz

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol10_iss6/a34

Аннотация

Мазкур мақолада Ўзбекистонда сув ресурсларидан самарали фойдаланишда солиқ тизимининг таъсирчанлигини янада оширишга оид илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат. Бундан ташқари солиққа тортиш мақсадида табиий бойликларни иқтисодий жиҳатдан гуруҳлаш ва уларнинг хусусиятларини кўрсатиб бериш, табиий бойликларни солиққа тортишга оид илмий-тадқиқот ишларини назарий таҳлил қилиш, табиий бойликларни солиққа тортишнинг хориж тжрибасини қиёсий жиҳатдан таҳлил қилиш ва унинг ўзига хос хусусиятларини ёртиб бериш.

Калит сўзлар: ресурс солиғи, недра солиғи, бюджет, солиқ маъмурчилиги, солиқ салоҳияти, норматив таҳлил, позитив таҳлил, солиқ юки, репрезентатив солиқ ставкаси, ўртача ставка солиқ ҳисоботи, солиқ тушумлари, солиқ имтиёзлари, солиқ ставкаси. конлар, хорижий инвесторлар.

Аннотация

Данная статья состоит из разработки научных предложений и практических рекомендаций по дальнейшему повышению эффективности налоговой системы при эффективном использовании водных ресурсов в Узбекистане. Кроме того, для целей налогообложения необходимо сгруппировать природные ресурсы экономически и указать их характеристики, провести теоретический анализ исследовательской работы по налогообложению природных ресурсов, проанализировать внешнюю политику налогообложения природных ресурсов с точки зрения сравнительной джиахты и выделить ее отличительные особенности.

Ключевые слова: налог на ресурсы, налог Недра, бюджет, налоговое администрирование, налоговый потенциал, нормативный анализ, положительный анализ, налоговая нагрузка, репрезентативная налоговая ставка, налоговый отчет по средней ставке, налоговые поступления, налоговый вычет, налоговая ставка. депозиты, иностранные инвесторы.

Abstract

This article consists of the development of scientific proposals and practical recommendations for further improving the efficiency of the tax system with the efficient use of water resources in Uzbekistan. In addition, for tax purposes, it is necessary to group natural resources economically and specify their characteristics, conduct a theoretical analysis of research work on taxation of natural resources, analyze the foreign policy of taxation of natural resources from the point of view of comparative jiaxhta and highlight its distinctive features.

Keywords: resource tax, subsoil tax, budget, tax administration, tax potential, regulatory analysis, positive analysis, tax burden, representative tax rate, average rate tax report, tax receipts, tax deduction, tax rate. deposits, foreign investors.

Кириш

Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясининг асосий вазифаларидан бири геология-қидирув ишлари ҳажмини кескин ошириш, соҳага хусусий инвесторлар ва илғор хорижий компанияларни кенг жалб қилиш орқали юқори даражада қўшимча қиймат яратишдан иборат.

Бугунги кунда табиий бойликлар(ресурслар)нинг муҳим тури сифатида сув ресурсларининг бир мунча техник ва бошқа хусусиятларини хусусида қисқача тўхталиб ўтган эдик. Дунё амалиётида чучук сув ҳажмининг жуда камлиги ва унга бўлган талабнинг инсонлар истъемоли ва ишлаб чиқаришнинг муҳим хом-ашёси сифатидаги истъемолнинг юқорилиги бу ресурслардан самарали фойдаланишнинг техник талабларидан ташқари иқтисодий воситаларидан кенг фойдаланиб келинмоқда. Бу воситалар сифатида фойдаланилган учун тўлов ҳамда мажбурий тартибдаги солиқ тўлови алоҳида аҳамиятга эга.

Республикамиз солиқ тизимида сувдан ишлаб чиқариш мақсадларида фойдаланилган сув ресурслари солиқ объекти сифатида белгилаган. Бунинг зарурлиги шундаки, гарчи сув ресурслари табиий тикланадиган ресурс ҳисоблансада, Республикамизнинг сув ресурслари танқис бўлган ҳудудда жойлашганлиги ва чучук сув миқдорларининг умумий сув фонди ҳажмидаги улушининг бутун дунё бўйича даражаси 2-3 фоиз атрофидалиги бу каби табиий ресурслардан ундан фойдаланувчиларнинг маъсулиятини оширишнинг молиявий механизмларидан бири бу солиқ механизмлари ҳисобланади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Илмий адабиётларда сув ресурслари ҳамда ер ости бойликларини ҳисобга олишда турли хил ёндашувлар ишлаб чиқилган.

Налетов (2006) ўзининг илмий ишида кончилик муносабатларини тартибга солувчи маҳаллий ва хорижий қонун ҳужжатлари, ер қаъридан фойдаланиш соҳасидаги шартномалар, доктринал манбалар, ер ости бойликлари соҳаси бўйича маъмурий, фуқаролик ва экологик ҳуқуқ нормларининг хориж давлат органларининг қарорлари ҳамда халқаро тижорат арбитраж органларнинг қарорлари билан қиёсийлигини ёритган.

Р. Басыров фикрича ер қаъридан самарали фойдаланишда солиқ тизимининг ролини кучайтиришда ҳуқуқий муносабатларни тартибга солиш орқали эришиш мумкинлигини илмий жиҳатдан асослашга ҳаракат қилган.

А.Блошенко фикрича техноген кон тушунчаси ва унинг солиққа тортиш механизмига баҳо бериб, "техноген кон – бу, фойдали қазилмаларни қазиб олишда ер қаъридан фойдаланиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ, минерал хомашёни қазиб олиш ва комплекс қайта ишлаш жараёнида йўқотишлар сифатида олинадиган, алоҳида лицензияланиши керак бўлган иккиламчи фойдали қазилмалардир" деб таъкидлайди.

М.Ильичева фикрича "нефт ва газ компаниялари томонидан тўланадиган фойдали қазилмаларни қазиб олиш солиғини ундиришни оптималлаштириш ва янада малакали бошқариш, хусусан, давлат бюджети ва умуман унинг иқтисодиётини шакллантириш учун жуда муҳимдир" деб ҳисоблайди.

Шунингдек, хорижлик иқтисодчи олим - Ибраҳим Мустафа Али Ибраҳим бу борадаги илмий ишларида "Россия конларида жойлашган нефт нархининг ўзгарувчанлиги асосида солиқ юкини прогнозлаш методологиясини ишлаб чиққан, нефт нархининг ўзгарувчанлиги шароитида ўзлаштириш қийин бўлган углеводородлар хом-ашёсини қазиб олиш соҳасида солиққа тортишнинг амалдаги тизимни ислоҳ қилиш зарурлигини асослаган, ўзлаштириш қийин бўлган конларда углеводородлар хом-ашёси ишлаб чиқаришга солиқ солиш тизими соҳасидаги тоифавий аппаратни кенгайтиришни таклиф этган.

Юхимованинг (2008) фикрича қаттиқ турдаги (норуда) фойдали қазилмаларни солиққа тотишда ушбу фойдали қазилмаларни қазиб олиш билан боғлиқ харажатлар инобатга олинмаганлиги баён қилинган.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот жараёнида олинган маълумотларга ишлов беришда мантиқий мушоҳада, адабиётларни танқидий ўрганиш, анализ ва синтез, индукция ва дедукция, таққослаш, маълум белгилар асосида классификациялаш, иқтисодий таҳлил усулларида фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси

Солиқ ислохотлари доирасида ресурс солиқлари, жумладан сув солиғи маъмурчилигини таъминлаш бўйича муайян ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш мақсадида, 2020 йилдан қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳам сув солиғи тўловида ўтказилганлиги натижасида солиқ тўловчилар сони охириги 4 йилда 137,3 мингтага етиб, 40 бараварга ошди. Бундан ташқари, солиқ ҳисоботлари соддалаштирилиб, ҳисобот шакллари 7 тадан 2 тага камайтирилди ҳамда ҳар бир фаолият тури бўйича алоҳида солиқ ставкалари белгиланиши солиқ тўловчилар томонидан ижобий қабул қилинди.

Бу ўз навбатида ушбу солиқдан бюджетга тушумларнинг тушишига ижобий таъсир кўрсатиб, 2021 йилда жами 684,4 млрд.сўм тушум таъминланиб, 2018 йилга нисбатан 5,3 бараварга ўсди.

1-расм. Сув ресурслари таснифи¹

Мутахассисларнинг фикрига кўра сув ресурсларини жойлашишига, маъмурий-ҳудудий ўрнига кўра ҳамда халқаро битимларга асосан таснифланади. Республикамизда асосий сув ресурслари манбаларини дарёларнинг сув ресурслари ташкил қилади. Бунини Республикамиз ҳудудидан оқиб ўтадиган дарёлар кесимида 1-жадвалда кўришимиз мумкин.

1-жадвал маълумотларидан кўринадики, республикамиз ҳудудидан оқиб ўтадиган Амударё ва Сирдарёнинг умумий йиллик сув ҳажми 3571 млн. куб.м.ни ташкил қилади. Республикамизда ишлаб чиқариш мақсадларида истеъмол этиладиган сув ресурсларининг ҳажми ушбу сув манбаларга тўғри келади. Ўзбекистонда атроф табиий муҳит муҳофазаси ва табиий ресурслардан фойдаланишнинг ҳолати тўғрисида

¹ Ҳикматов Ф.Ҳ. Орол ҳавзаси сув ресурслари, улардан самарали фойдаланиш, муҳофаза қилиш масалалари. Тошкент – 2009. ЎзМУ. Электрон ресурс.

Миллий маърузада келтирилишича, Республикамизда жами истеъмол этиладиган сув ресурсларининг 92 фоиздан кўпроғи қишлоқ хўжалигида, 5,5 фоизи маиший соҳада, 0,2 фоизи энергетика соҳасида, 0,8 фоизи балиқчилик ва 1,5 фоизи эса саноат тармоқларида истеъмол қилинмоқда.

1-жадвал

Ўзбекистонда дарё сув ресурслари²

Ўзбекистонда дарё сув ресурслари					
Ҳавза	Ўртача йиллик ҳажми	кўп сув	Йиллик оқими ҳажми м ³		
			Ўртача	Энг катта	Энг кичик
Амударё	2334		73,61	100,8	55,1
Сирдарё	1237		39,01	72,7	20,4
Жами	3571		112,62	173,5	75,5

Республикамизда 2017 йилдан бошлаб кенг қамровли ислохотлар йўналишида сув ресурсларидан фойдаланиш ва уни солиққа тортиш борасидаги тактик йўналишларда айнан сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, уни амалга оширишнинг муҳим воситалари белгилаб берилди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 4 майдаги “2017 — 2021 йилларда ер ости сувлари захираларидан оқилона фойдаланишни назорат қилиш ва ҳисобга олишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-2954-сонли қарорини алоҳида келтириб ўтиш мумкин. Мазкур қарорда кўрсатиб ўтилганидек, “Ҳозирги пайтда 69 та шаҳар, 335 та посёлка ва 2 902 та қишлоқ аҳоли пунктлари аҳолисининг эҳтиёжлари ер ости сувлари захиралари ҳисобига қондирилмоқда. Шу билан бирга, охириги 40 — 50 йилда саноат ва қишлоқ хўжалигининг жадал ривожланиши чучук ер ости сувлари ҳолатига салбий таъсир кўрсатди, ер ости сувларини ҳисобга олиш ва улардан фойдаланиш юзасидан зарур назоратнинг мавжуд эмаслиги оқибатида 59 фоиз ер ости сувлари белгиланган тартибда тасдиқланмаган захиралардан олинмоқда”³.

2-жадвал

Ўзбекистонда сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни ҳисоблаш мақсадида ер усти ва ер ости сувларининг фоизли нисбати⁴

№	Солиқ тўловчилар	2015 й.	2016 й.	2017 й.	2018 й.	2019 й.	2020 й.	2021 й.
1.	ЖАМИ	100	100	100	100	100	100	100
2.	Ер усти манбалари	93,3	89,2	91,1	92,8	90,7	95,1	94,2
3.	Ер ости манбалари	6,7	10,8	8,9	7,2	9,3	4,9	5,8

2-жадвалдаги маълумотлардан кўринадики, Ўзбекистонда сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқни ҳисоблаш мақсадида ер усти ва ер ости сувларининг фоизли нисбатида ер устидан олинadиган сув манбалари катта улушни, яъни ўртача 90-94 фоизни ташкил этган ҳолда, ўз навбатида ушбу солиқ тури бўйича солиқ тушумларининг катта қисмини ер усти сув манбаларидан фойдаланадиган солиқ тўловчилар ҳиссасига тўғри келади. Агар, буни биз солиқ тўловчилар кесимида таҳлил қиладиган бўлсак қўйидаги натижаларни кўришимиз мумкин.

² Манба: Ҳикматов Ф.Ҳ. Орол ҳавзаси сув ресурслари, улардан самарали фойдаланиш, муҳофаза қилиш масалалари. Тошкент – 2009. ЎЗМУ. Электрон ресурс.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 4 майдаги “2017 — 2021 йилларда ер ости сувлари захираларидан оқилона фойдаланишни назорат қилиш ва ҳисобга олишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-2954-сонли қарор

⁴ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби

Республика бўйича солиқ тўловчилар ва солиққа тортилган сув ресурслари таркиби таҳлили⁵

№	Солиқ тўловчилар	2019 йил		2020 йил		2021 йил	
		сони	Фойдаланилган сув ҳажми, млн. м ³	сони	Фойдаланилган сув ҳажми, млн. м ³	сони	Фойдаланилган сув ҳажми, млн. м ³
2.	ЖАМИ	3428	1,3	125 568	8,2	132 589	8,6
3.	Ер усти манбалари	2685	1,18	67 804	7,8	76 901	8,1
4.	Ер ости манбалари	743	1	57 764	0,4	55 688	0,5

Агар, республикада бўйича солиқ тўловчилар ва солиққа тортилган сув ресурслари таркиби таҳлилини 2019-2021 йиллар кесимидаги ҳолатига эътибор берадиган бўлсак, ер усти манбаларидан сув ресурсидан фойдаланиладиган солиқ тўловчилар сони 2019 йилда 2685 тани ташкил этган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 132 589 тани ташкил этган ҳолда унинг динамик ўзгариши катта миқдорга тенг бўлган. Ўз навбатида таҳлил қилинаётган йилларда ер ости манбаларидан фойдаланидиган солиқ тўловчилар таркибида ҳам кескин ўсиш суратини кўриш мумкин, яъни уларнинг сони 2019 йилда 743 тани ташкил этган бўлса, 2021 йилга келиб қарийиб 60 баробарга ошган ҳолда 55 688 тани ташкил этган, бу эса солиқ тушумларининг манбалар бўйича ҳам параллел ошишига олиб келган.

Таъкидлаш керакки, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ тўловларини ундиришда унинг манбаларига асосланади. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексининг 144-моддасига ҳам мувофиқ, ушбу солиқ тури бўйича солиқ базасини аниқлашда ҳам сув манбаларига асосланиши қўйидаги тартибда: “сув ресурсларининг ер усти ва ер ости манбаларидан олинган сув ҳажми сувдан фойдаланишнинг бухгалтерия (дастлабки) ҳисоби ҳужжатларида акс эттирилган сув ўлчагич асбоблар кўрсаткичлари асосида аниқланади”⁶ деб белгилаб қўйилган. Шундан келиб чиққан ҳолда, мазкур солиқ тури бўйича ундириш механизмларини амалий ҳолатини таҳлилини сув манбалари кесимида таҳлил қилишни лозим деб ҳисоблаймиз.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, Ўзбекистон Республикаси янги таҳрирдаги Солиқ кодексига (444 моддаси) кўра, “Сувдан ўлчагич асбобларсиз фойдаланилган тақдирда, унинг ҳажми сув объектларидан сув олиш лимитларидан, сувни истеъмол қилишнинг технологик ва санитария нормаларидан, экинлар ҳамда яшил дарахтзорларни суғориш нормаларидан ёки маълумотларнинг тўғрилигини таъминловчи бошқа усуллардан келиб чиққан ҳолда, солиқ тўловчи солиқ тўлаш назарда тутилмаган фаолият турларини амалга оширган тақдирда, солиқ базаси солиқ солинадиган ва солиқ солинмайдиган сув ресурслари ҳажмининг ҳисобини алоҳида юритиш асосида аниқланади. Алоҳида ҳисоб юритиш имконияти бўлмаган тақдирда, солиқ базаси қайси фаолият бўйича солиқ тўлаш соф тушумнинг умумий ҳажмида назарда тутилган бўлса, ўша фаолиятдан олинмайдиган соф тушумнинг солиштирма ҳажмидан келиб чиққан ҳолда аниқланади” .

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ базасини аниқлашнинг бундай тартиби солиқ сўммасини аниқлаш ва уни бюджетга ундиришда бирмунча қийинчиликларни келтириб чиқаради. Шу боисдан бугунги кунда мазкур солиқ тури

⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоби

⁶ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексининг 144-моддаси

бўйича солиқ тушумларини таҳлил қилишда ишлатилган сув ресурсларининг физик ҳажмини тўғри аниқлашга ҳам кенг эътибор беришни талаб этади.

Хулоса ва таклифлар

Мавзу бўйича ўрганишлар асосида қуйидаги хулоса ва таклифлар шакллантирилди:

Республикамиз солиқ тизимида сувдан ишлаб чиқариш мақсадларида фойдаланилган сув ресурслари солиқ объекти сифатида белгилаган. Бунинг зарурлиги шундаки, гарчи сув ресурслари табиий тикланадиган ресурс ҳисоблансада, Республикамизнинг сув ресурслари танқис бўлган ҳудудда жойлашганлиги ва чучук сув миқдорларининг умумий сув фонди ҳажмидаги улушининг бутун дунё бўйича даражаси 2-3 фоиз атрофидалиги бу каби табиий ресурслардан ундан фойдаланувчиларнинг маъсулиятини оширишнинг молиявий механизмларидан бири бу солиқ механизмлари ҳисобланади. Сув истеъмолчилари томонидан фойдаланилган сув ҳажми тўғрисида истеъмолчилар кесимидаги маълумотларнинг ҳаққонийлигини таъминлаш мақсадида сув иншоотларига илғор жаҳон стандартлари асосида ишловчи сувни ўлчаш ва бошқаришнинг замонавий технологияларини жорий этиш орқали сув ресурсларидан фойдалангалик учун солиқни оптимал ундириш механизмлари ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Налетов К.И. “Лицензионные и договорно-правовые формы пользования недрами в РФ и за рубежом” диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук 2008 г.

2. Басыров Равиль Наилевич. Правовое регулирование обустройства участков недр. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2016.

3. Bloshenko Tatyana Alekseevna. Metodologiya nalogooblozheniya organizatsiy pri dobyche i kompleksnoy pererabotke mineral'nogo syr'ya. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Москва – 2019.

4. Ильичева Мария Александровна. Правовое регулирование налоговых отношений с участием крупнейших налогоплательщиков (на примере предприятий нефтегазовой отрасли). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2017.

5. Ибрахим Мустафа Али Ибрахим. Развитие налогообложения добычи углеводородного сырья в труднодоступных российских месторождениях в условиях волатильности цен на нефть. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва – 2020.

6. Юхимова Я.Я (2008) “Налог на добычу полезных ископаемых и его реформирование” диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук 2008 г.

7. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси- Тошкент: Ғафур Ғулом нашриёт уйи 2020.- 640 б.

8. Ўзбекистон Республикаси давлат солиқ қўмитаси маълумотлари. www.soliq.uz.